

Annotatsiya: Qadimgi So'g'diyonada yashagan ajdodlarimizning e'tiqodlari o'ta mustahkam bo'lganligi ma'lumdir. Shu sababli ular So'g'diyona tuprog'iga begona dinlarga e'tiqod qiluvchilarning kirib kelishlaridan hech qachon cho'chimaganlar. Maqolada quyida taqdir taqozasi bilan Samarqandga kelib yashagan xristianlar haqida Ma'lumot beriladi.

Kalit so'zlar: So'g'diyona, Xalkedon, Juzjoniy, pravoslav cherkovi, Vizantiya, xristian, Urgut, Mar Abadan, Abul-Faranj, patriarx, apostol.

Abstract: It is known that the beliefs of our ancestors who lived in ancient Sogdiana were very strong. Therefore, they were never afraid of the entry of believers of foreign religions into the land of Sogdiana. The article provides information about the Christians who, by the will of fate, came to live in Samarkand.

Keywords: Sogdiana, Chalcedon, Dzhuzhany, Orthodox Church, Byzantium, Christian, Urgut, Mar Abadan, Abul-Faranj, patriarch, apostle.

Rim imperiyasi hududida paydo bo'lgan dunyoviy dinlardan biri- xristianlik o'z shakllanish jarayonida har xil voqyealarni boshidan kechirdi. Boshqa dinlarda bo'lganidek, bu dinning ichida oqimlar paydo bo'ldi, ular o'rtasida ziddiyatlar kuchaydi. Eramizning V asri o'rtalarida xristian dinida paydo bo'lgan oqimlar orasida ziddiyat juda kuchaydi. Xalkedon saborida bo'lib o'tgan janjaldan so'ng, sharqiy Suriya cherkovi (nestorianlik) Konstantinopol pravoslav cherkovidan ajralib ketdi. Shundan so'ng nestorianlarga qarshi ta'qib avj oldi. Nestorianlar o'z jonlarini qutqarish uchun dastlab Eron, so'ngra O'rta Osiyoga qochishga majbur bo'ldi. Nestorianlar Eronda ham quvg'inga uchradilar va O'rta Osiyoga ko'chib ketdilar. Tarixiy manbalarda aytilishicha, So'g'diyonaning poytaxti Samarqandda ilk xristian mitropoliyasi VI asrlarda tashkil bo'lgan va so'g'diylar orasida xristian aqidalarini targ'ib qila boshlagan.

Samarqanddagi xristian mitropoliyasining faoliyat ko'rsatishiga hech kim qarshilik qilmadi, aksincha So'g'd va Vizantiya o'rtasidagi savdo aloqalarining rivoji bu yerdagi xristianlar uchun ham qulaylik yaratdi. Shu sababli bo'lsa kerak, Samarqanddan, xristian dinining markazlarida yasalgan ko'plab marosim buyumlari, kulolchilik mahsulotlari, xochnlar topilgan.

Samarqanddan tashqari, uning janubiy tomonidagi Shovdor tog'larining etagida joylashgan Urgut shahri atrofidan ham xristianlarga oid yodgorliklar topilganidir. X asrda So'g'diyonaga tashrif buyurgan arab tarixchisi Ibn Xauqal Urgutda ham bo'ladi va bu yerda yashaydigan xristianlarning hayoti bilan tanishadi. Uning yozishicha, bu yerning obihavosi o'ta muloyim bo'lib, bu yerda yashaydigan xristianlar o'zlariga monastir qurib olganlar, ular hech qanday ozor chekmasdan osoyishta yashaganlar.

O'zbekiston Fanlar Akademiyasi Arxeologiya institutining olimlari Urgutda qadimda yashagan xristianlar tarixini o'rganish maqsadida 1995-1997 yillarda tadqiqot ishlarini olib bordilar. Arxeologlar Urgut shahrining janubiy tomonidagi Gulbog' darasidan xristianlarga oid muhim yodgorlikni topish muvaffaq bo'ldilar. Bu yerdagi baland qoyatoshga 300 ga yaqin xristian yozuvlari o'tkir tig' vositasiga yozilgan ekan. Bu noyob yozuvlar bilan tanishgan fransiyalik, germaniyalik va angliyalik olimlar, haqiqatan ham ushbu yozuvlar xristianlar tarixini oydinlashtirishda muhim ahamiyatga ega ekanligini aytdilar. Shuningdek, Gulbog' darasidan xristianlar bo'yinlariga taqib yuradigan xochlar, ularning yashagan turar joylarining qoldiqlari ham topildi. Bu ashyoviy dalillar haqiqatan ham qadimda Urgut shahrining janubiy tomonidagi so'lim, xushmanzara daralarda xristianlar yashaganliklarini yaqqol ko'rsatib turibdi.

Tarixchi Juzjoniy musulmonlar va xristianlar o'rtasida bo'lib o'tgan yana bir nizoni yozib qoldirgan. Tarixchining yozishicha, Samarqandda yosh xristian yigit o'z ixtiyori bilan musulmonchilikni qabul qilgan. Musulmonlar bu yigitning qilgan ishini ma'qullashib olqishlaganlar. Yigitning otasi musulmonlar o'g'limni to'g'ri yo'ldan ozdirishdi, deb mo'g'ul hukmdoriga arz qilishadilar. Hukmdor xristianlar tarafini oladi va yigitni chaqirib o'z diningga qayt deya majbur qiladi. Islom dinini qabul qilgan yigit o'z so'zida qat'iy turib oladi. So'ngra, hukmdor yigitni qatl qildiradi. Hukmdorning qilgan ishidan norozi bo'lgan musulmonlar uning ustidan Oltin O'rda xoni Berkaga shikoyat qiladilar. O'zi ham musulmon bo'lgan Berka, bu nizoni keltirib chiqargan barcha xristianlarni qirib tashlashga buyruq qiladi.

Xristian dini Samarqanddan tashqari Toshkent viloyati, Sirdaryoning qo'yi oqimidagi Sig'noqqa ham yoyilgan. Hozirgi kunda O'rta Osiyoda saqlangan xristian yodgorliklari har tomonlama, keng ko'lamda o'rganilmoqda.

Manbalarda 549-yili nasroniy-eftaliylar patriarx Mar Abadan o'zlari uchun yepiskop tayinlashni iltimos qilganliklari to'g'risidama'lumotlar bor. Ularga yepiskop etib Xusrav Anushervon saroyida xizmat qilgan ruhoniyy tayinlanadi. Bu davrda Buxoro harbiylari orasidagi turklarning ko'pchiligi xristianlik dini ordenlari bilan taqdirlangan¹. V asr boshida Samarqand Sug'dida xristianlik diniy markazi

---

¹ Никитин А. Б. Христианство в Центральной Азии (древность и средневековье). Восточный Туркестан и Средняя Азия, М., 1984,-С.124.

(metropoliya) tashkil etilgan. Bunga asosiy sabab Samarqandning Sug'd markazida joylashganligi, sug'dliklarning ko'pchiligi xristianlikni qabul qilganligi va bu dinning Buyuk ipak yo'li bo'ylab faol targ'ibotchilari bo'lganligi, deb hisoblash mumkin. Sharqiy Turkistondan topilgan sug'diy tildagi xristian matnlarida keltirilgan ma'lumotlar buni isbotlaydi.

Olimlar xristianlar III asrga kelib, allaqachon Sug'd va Baqtriyaga qarab harakat qilgan, deb hisoblaydi². Ba'zi manbalarga ko'ra, apostol(targ'ibotchi) va yevangilist Matveyning jasi Suriyadan olib kelingan va qochoq xristianlar tomonidan II yoki III asrlarda Issiq-Ko'l yonida dafn etilgan. Chunki ular Yettisuvga qarab harakat qilganlarida Transoksianiya hududini chetlab o'ta olmas edi.

Turk hoqonligining paydo bo'lishi bilan Markaziy Osiyoda bir qancha vaqt siyosiy vaziyat barqarorlashdi. Karvon yo'llarida xalqaro savdo jonlandi, nasroniylik cherkovining missionerlik faoliyati uchun shart-sharoitlar yaratildi. Xristianlik g'oyalari ko'chmanchi xalqlar ijtimoiy hayotiga kirib keldi.

Sug'dda xristianlik dinining tarqalishi Markaziy Osiyodagi madaniy jarayonlar rivoji uchun ham keng yo'l ochdi. Yuqorida ta'kidlaganimizdek, milodiy III asrda Marvda, V asrda Sug'dning markazi bo'lgan Samarqandda xristian jamoalari va metropoliyasi vujudga kelgan edi. Keyinchalik bu din sug'diy nasroniylar orqali Sharqiy Turkiston (Qoshg'ar) ga yoyildi³. Ma'lumki, bu vaqtda sug'dliklar Sharqiy Turkistonni zabt etish bilan birga xalqaro savdoda ustuvor mavqeyeni egalladi va xristianlikning Xitoy chegaralarigacha tarqalishida bevosita ishtirok etdi. Sug'dlik savdogarlar orasida asosan nasroniylik oqimining vakillari ko'pchilikni tashkil etardi. Sug'diylar din bilan birga bu o'lkalarga o'z madaniyatlarini ham yoydilar.

Arxeologik manbalarga asoslanib, III-VI asrdan to XII-XIV asrlargacha bo'lgan davrda Markaziy Osiyo hududida xristianlikning tarqalish ko'lamini besh bosqichga bo'lish mumkin.

Suriya manbalariga ko'ra, Patriarx Yeshuyab II (628-643 yillar) bir qancha shaharlarda, jumladan, Samarqandda VI asr boshida yepiskop rahbarligidagi xristian-nasroniylik jamoasini tashkil qilgan. VII asrda xristianlik kuchaygan va VIII asrda yepiskop o'rniga metropolit tayinlangan. Bu juda muhim hodisa bo'lgandi. 1046 yilda Abul-Faranj ham Samarqandda nasroniylik metropoliti bo'lganligini aytib o'tgan⁴.

² Богомолов Г.И., Буряков Ю.Ф., Жукова Л.И., Мусакаева А.А., Шишкина Г.В. Христианство в Средней Азии // Из истории древних культов Средней Азии. Христианство. Ташкент, 1994.-С.12.

³ Буряков Ю. Ф. Христианство в Средней Азии в древности и средневековье/ Культура народов Центральной Азии.Религия и демократия. Самарканд: МИЦАИ, 1999. –С.12.

⁴ Бартольд В.В. О христианстве в Туркестане в домонгольский период. // Соч.т.2. ч.2. М 1964. - С.290 .

Nasroniylarning tili suryoniy bo'lib, bu tilni sug'dliklar yaxshi bilganlar. Sug'ddagi mahalliy aholining suryoniy tilini yaxshi egallashlaridan maqsad, xristianlik dini amallarini bexato bajarish bo'lgan. Panjikentdan sopolga yozilgan Bibliyaning suryoniy matnidagi lavhaning topilganligi buni tasdiqlaydi. Bundan ko'rinib turibdiki, xristianlik dini Samarqand, Panjikent, Urgut va uning atrofidagi hududlarda keng tarqalgan.

Urgutdan xristianlarning yana bir qator ibodat va diniy marosim payti ishlatiladigan buyumlari topilgan. Jumladan, yuqorida aytilgan idish-kadiloda ko'plab diniy sahnalar tasvirlangan. Bu kadilo Suriyada VIII-IX asrlarda yasalgandir. Taqib yuriladigan xochlar Panjikentyaqinidagi Dashti - O'rdakon eski qabristonidan, Urgut shahri yaqinidagi Sulaymontepadan va Farg'onadagi Quva yodgorligidan topilgan. A.I. Terenojkin tomonidan ham qadimgi Afrosiyob shaharidan nasroniylarning bronza xochi topilgan⁵.

O'zbekiston mustaqillikka erishgach, Urgutdagi xristian yodgorliklariga bo'lgan qiziqish ham kuchaydi. Shuningdek, xorijdagi ayrim olimlar ham Urgutda yashagan xristianlar tarixi bilan qiziq boshladilar.

O'zR FA Arxeologiya institutida tashkil etilgan O'zbekiston-Fransiya halqaro qo'shma ekspeditsiyasi rahbari prof F. Grene, xristianlik dini tarixi bilan shug'ullanuvchi olim Mishel Tardyularning aytishicha, bu yerdagi qoyatoshlarga chizilgan xochlar ikki xil ko'rinishda bo'lib, ular xristianlikning alohida ikki guruhiga mansubdir. Bu ikki guruh o'rtasida nifoq bo'lib ular bir-birlari bilan kelishmaganlar va yonma-yon yashamaganlar. Ammo bu yerda ikki xil xoch tasvirining yonma-yon chizilganligi. M. Tardyuning fikricha, musofirlik va vatanidan yiroqda yashagan xristian guruhlarini o'zaro yaqinlashtirgan bo'lishi mumkin. 1996 yili O'zR FA Arxeologiya institutining A.E. Berdimurodov boshchiligidagi Urgut otryadixristian yodgorliklarini topish maqsadida shaharning janubiy hududlarida arxeologik qidiruvlar olib bordi. Natijada, Sufiyon qishlog'ining janubiy qismidagi Sulaymontepa, degan joyda ko'plab g'isht va sopol parchalariga duch kelindi va xoch ham topildi. O'lchamlari 35x25 m. bo'lgan tepalikda avval uzum ekilganligi uchun madaniy qatlamga zarar yetkazilgan. Madaniy qatlamning qalinligi tepalikning shimoliy qismida -2,5 m bo'lsa, janubiy qismda esa 6 m.gacha yetadi. O'sha yili pishiq g'ishtdan qurilgan ikkita xona ochilib o'rganildi⁶. Bu yerdagi IX-XII asrlarga oid

⁵ Shoira Amriddinova Indiaminova. (2023). Sughd Writing. *Eurasian Journal of Humanities and Social Sciences*, 16, 88–90. Retrieved from <https://www.geniusjournals.org/index.php/ejhss/article/view/3231>

⁶ Бердимуратов А.Э., Реутова М.А. Серебряные браслеты из Сулаймон тепе // ТД Международной конференции «Археология, история и культура Средней Азии». Ташкент, 2002.- С. 93-98.

arxeologik materiallar qo'lga kiritildi. Oradan ikki yil o'tib Urgut arxeologiya otryadi Sulaymontepada qazishmalarni yana davom ettirdi, natijada 5 ta xona va bitta uzun yo'lak ochildi. Xonalarning devorlari pishiq g'ishtdan (32x16x5 sm) bunyod etilgan bo'lib, poliga esa 34x23x3 sm. li pishiq sopol plita yotqizilgan. Ochilgan koridorning eni 85 sm bo'lib uzunligi 4 metrdan oshadi. Ushbu yodgorliklarni o'rgangan olimlarning fikrlariga ko'ra, ochilgan xonalar tarixiy manbalarda tilga olingan xristian monastiridir. Arxeologik tadqiqotlar natijasida ushbu hududdan kumushdan yasalgan uchta ajoyib bilakuzuklar topilgan. Uchala bilakuzuk butun saqlangan uchlari xuddi ilonning boshiga o'xshatib yasalgan ammo, faqat usti qalin zang bilan qoplangan.

Markaziy Osiyo hududida olib borilgan arxeologik tadqiqotlar paytida xristianlik bilan bog'liq juda ko'plab osori-atiqalar ham topilgan. Bularning hammasi o'rta asrlarda Markaziy Osiyoda xristian dini bizning hozirgi tasavvurimizga qaraganda ancha kengroq yoyilganligini ko'rsatadi.

Samarqanddagi Registon maydonidagi qazishmalar davrida 4,5-5,5 m chuqurlikda pishiq g'ishtdan qurilgan to'rt burchakli qabrlar topilgan bo'lib, ulardan odam suyaklari topilgan. Qabrlarga ko'milganlardan birining yonidan metallardan yasalgan xochsimon buyum ham topilgan. Bu qabrlarning atrofida bir xona ham bo'lib, uning yeriga sirlangan mayolika (koshin) li g'ishtlar xoch shaklida terib chiqilgan. Tadqiqotchilarning xulosalariga ko'ra, topilmalar nasroniylarning qabrlari va cherkovi qoldiqlaridir.

Eron va Markaziy Osiyoda bir maromda rivojlanib va kuchayib borayotgan xristianlik arablar istilosi oqibatida tanazzulga yuz tutdi. Zardushtiylik davlatning rasmiy dini maqomida bo'lgan sosoniylar Eronida xristianlik shunchalik kuchayib ketganki, ba'zi bir olimlarning fikrlaricha u zardushtiylik o'rnini egallashiga ozgina qolgan, ammo bu jarayonni arablar istilosi tamoman to'xtatgan.

Ancha keyingi vaqtlarda, asosan X asrda Buxorodagi BaniXanzal masjidi o'rnida, qachonlardir xristian cherkovi bo'lganligi to'g'risida ma'lum qilinadi. Umuman olganda, bu musulmonlar uchun oddiy hol bo'lgan. Misol uchun, somoniylar davrida Tarozdagi mahalliy ibodatxona masjidga aylantirilgan. Buxoroda xristianlik dini bilan bog'liq quyidagi ma'lumotlar muhim ahamiyatga ega. Narshaxiy o'zining "Buxoro tarixi" asarida keltirishicha, Attaron darvozasi yaqinida xristianlarning cherkovi bo'lib, u Buxoro va uning atrofidagi bu din vakillarining markaziy tashkiloti hisoblangan. Arablar Buxoroni bosib olganlaridan so'ng bu cherkov buzilib, o'rniga masjid qurilgan. Bu haqda Narshaxiy ham zardushtiylik kalisi (ibodatxona)si bo'lgan deb qayd etadi.

Shuni ta'kidlash lozimki, VII-VIII asrlarda Sharqiy Turkiston va Xitoydagi sug'diy va turkiy jamoalar orasida xristianlikning keng yoyilishida diniy adabiyotlar

katta rol o'ynagan. Xristianlik ta'limotiga oid asarlar suryoniy yozuvi (estrangalo) asosida sug'd tiliga o'girilgan⁷.

Somoniylar davrida xristianlar uchun og'ir damlar boshlangan. Bu davlatda islomning rasmiy din sifatida qabul qilinishi boshqa har qanday diniy e'tiqodlarning rivojlanish yo'llarini tamoman yopib tashladi. Arablar hukmronligi sharoitida ham faoliyat yuritgan boshqa dinlar ibodatxonalari, shu jumladan xristian cherkovlari ham bu davrda siquvga olinadi. Ismoil Somoniyning shimolga yurishi natijasida Tarozi va Merki shaharlaridagi xristian cherkovlari musulmonlar masjidlariga aylantiriladi.

Tarixiy manbalardan ma'lumki, xristianlar XIV asrlargacha Sug'dda hayot kechirganlar va hech bir tashqi tazyiqsiz asta-sekinlik bilan islom diniga singib ketgan.

Shunisi e'tiborliki, islom dinigacha Markaziy Osiyo mintaqasida turli diniy e'tiqodlar birgalikda amalda bo'lgan, hududlardagi xalqlar turli dinlarga sig'ingan, lekin shunga qaramasdan dinlarning hech biri davlat dini miqyosiga chiqolmagan. Bu o'lkada, hozirgi zamon iborasi bilan aytganda diniy e'tiqodlar erkinligi hukm surgan.

Sug'dda barcha dinlar, jumladan xristianlik dini vakillari ham o'zaro hamjihatlikda yashaganlar. Xristianlik dini vakillari Sug'dning barcha shaharlarida o'z tarafdorlariga ega bo'lganlar va diniy cherkovlar faoliyat ko'rsatgan.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Никитин А. Б. Христианство в Центральной Азии (древность и средневековье). Восточный Туркестан и Средняя Азия, М., 1984
2. Богомолов Г.И., Буряков Ю.Ф., Жукова Л.И., Мусакаева А.А., Шишкина Г.В. Христианство в Средней Азии // Из истории древних культов Средней Азии. Христианство. Ташкент, 1994.
3. Буряков Ю. Ф. Христианство в Средней Азии в древности и средневековье/ Культура народов Центральной Азии. Религия и демократия. Самарканд: МИЦАИ, 1999.
4. Бартольд В.В. О христианстве в Туркестане в домонгольский период. // Соч.т.2. ч.2. М 1964.
5. Shoira Amriddinovna Indiaminova. (2023). Sughd Writing. *Eurasian Journal of Humanities and Social Sciences*, 16
6. Бердимуратов А.Э., Реутова М.А. Серебряные браслеты из Сулаймон тепе // ТД Международной конференции «Археология, история и культура Средней Азии». Ташкент, 2002.
7. Наршахий, Абу Бакр Мухаммад ибн Жаъфар. Бухоро тарихи / А. Расулов тарж. Тошкент: Фан, 2005.

---

⁷ Наршахий, Абу Бакр Мухаммад ибн Жаъфар. Бухоро тарихи / А. Расулов тарж. Тошкент: Фан, 2005.